

Iberoamericana Carta Cultural nisqa

Qallariq Simi

Iberoamerica ukupi kanmi imaymana kawsaykuna, imaymana simikunapas. Hinaspapas Iberomerica nacionkuna kanku huk kawsaypa comunidadnin, comunidad cultural nisqa. Imaymana kawsaykuna kaptinpas kallantaq wakin costumbrikuna, kawsaykuna yaqa kaqlla tukuy Iberoamerica nacionkunapaq, chayrayku sutin “huk comunidad cultural” nisqa. Tukuy nacionkuna Iberoamerica ukupi huk sunqulla chay yuyayniyuq kanku. Chay yuyaynin ancha atiyiniyuq. Iberoamerica ukupi kanmi imaymana kawsaykuna, ichaqa mana chayllachu. Chayna kaptinpas huk sapaq nacionkunamanta qawanku Iberoamericata huk sistema hina, chullam, hinallataq mana chullachu, hukllam, ichaqa chay ukupi mana chulla kawsayniyuqchu. Chayrayku Iberoamerica ancha atiyiniyuq imatapas kamananpaq.

Kay Carta Cultural Iberoamericanawan XVI Cumbre Iberoamericana Montevideopi aprobarqanku. Kay Carta Cultural aswan allin yapanakuy kanqa Iberoamerica nacionkunapura. Huk proyecto politico nisqaqa qipa timpuman. Chayna qallarinqa huk wasichakuy hina, hatarinqa huk “kawsaypa suyun” kay Iberoamericapi. Huk Iberoamerica kawsaypa suyun utaq espacio cultural latinoamericano nisqa qallariman kay Carta Culturalwan. Chayna kaptin Iberoamerica nacionkuna aswan allin riqsisqa kanqaku tiqsimuyuntinpi. Imapi riqsisqa kanqaku? Kawsaykunapi, chay Iberoamericapa kawsaynin, Iberoamericap quri qullqinmi, Iberoamericap qapaq kayninmi.

Imaymana allinkuna kanqa kay Carta cultural nisqawan. Kawsaykuna Iberoamerica ukupi kallpachakunqaku. Huk chulla sunqullapi llapan munduman Iberoamerica kunkanta uyarichikunqa, chay asuntu cultural nisqawan utaq kawsaymanta asuntupi. Aswan allin kanqa maypipas rimaptinku ruwaqpa derechunkunamantapas, kawsaypa herencianmantapas, utaq industria culturalmantapas.

Kay Carta Cultural yanapakuyninta kallpachakun. Tukuy asuntukunamanta qawarin: runakunap derechunkunata, kawsaypa derechunkunata, ñawpaq kaq kawsaykunata, indigena runakunata, Africamanta sapisqa runakunata, mitmaqkunata, qillqaq kamaqkunata, arte kamaqkunata, industria culturalta, ruwaqpa derechunkunata, kawsaypa herenciankunatapas. Hinallataq qawarin imakunata ruwanan kachkan chaypaq estadukuna sapanka nacionpi: educacion hawamanta, pachamama qawana hawamanta, ciencia y tecnologia hawamanta, willarinakuy hawamanta, minka yanapakuq hawamanta, turismo hawamanta.

Secretaria General Iberoamericana, hinallataq Organización de Estados Iberoamericanos para la Educación Ciencia y la Cultura kallpachakunqaku kay acuerdo Carta Cultural nisqaman hina. Chaypaq minkakunqaku sociedad civil organizacionkunata, kamaqkunata, hinallataq mayqin instituciontapas asuntu cultural hawamanta yachaqkuna. Kay Iberoamerica nacionkunapi kaqkunata.

Kay declaracionwan kay Comunidad Iberoamericana Nacionkuna huk qillqata apachin tukuy nacionkunaman munduntinman. Chay qillqapi nin: Kawsaykuna utaq cultura nisqa ancha allinmi, ancha atiyiniyuq runakunap derechunkunapaq, ancha allinmi runakunapura rimanakunapaq, ancha allinmi allin kawsanapaq tukuy llaqkunapura.

Ñawpariq simi

Iberoamerica paiskunapa estadokunapa gobiernokunapa umalliqninkuna:

Yachaykum I Cumbre Iberoamericana Declaracionpi rimakusqanta, (Mexico paispi, 1991 watapi) Guadalajara Ilaqtapi kay huñunakuy ruwakurqan. "Hatun huñunasqa paiskunamantam hamunchik. Achka saphinchikkunata, herencianchikkunata, imapipas iñisqanchikkunata chimpanachikuspa chaykunawanmi kunan kawsayninchik kamakurqan". "Kawsayninchik compartisqanchikrayku hinaspapas sapankanchikpas sapaq sapaq paqariyniyuq kasqanchikrayku, sapankanchikpas sapaq sapaq costumbriyuq kasqanchikrayku, chaymi ñuqaykupa yuyaychanakusqaykuqa llapanchikpas hukllanasqa kanata". Kayhina chaymi ñuqanchikpaq ancha qapaq kasqanchik.

Kawsay kallpachananpaq ancha allinmi UNESCOp tukuy imakunapas ruwasqan, hinaspapas allinmi UNESCOp kawsaytura riqsinakuy hatunyananpaq ruwasqan. Kusallataqmi, "Convención sobre la Protección y Promoción de la Diversidad de las Expresiones Culturales" huñunakuy nisqapi, kamachiykunata UNESCO churasqan. 12, 13, 14 ima articulokunam aswan allinkuna. Kay kamachiykuna Paris Ilaqtapi aprobakurqan, 2005 watapi, XXXIII Conferencia General de la UNESCO ukupi.

Allillanpunitaqmi extranjero institucionkuna proyectokuna kawsay desarrolloman chayanapaq ruwasqan. Hinaspapas kusallataqmi Cooperación regional kawsay kallpachananpaq ruwasqan. Anchatam valorayku Organización de Estados Iberoamericanos Educaciónpaq, Cienciapaq, Culturapaq ima (OEI) llank'asqanta. OEI organizacion kawsaytura yanapanakunankuta maskarin. Hinaspapas anchata valorayku Secretaría General Iberoamericana (SEGIB) nisqa organizacionpa llank'aykuna qallarisqankumanta, Iberoamerica ukupi yanapanakuy kallpachananpaq.

Yachaykum, democracia ukupi aswan allinta cultura nisqa desarrollakusqanta, puririsqanta, wiñarisqanta ima. Democracia ukupi mana pippa hark'asqan tukuy kawsaykuna pi kasqanta, may kasqanta riqsichikun. Democraciapi tukuy Ilaqtakunap participacionninku kanan kawsay kamakunanpaq. Hinallataq democracia ukupi, kawsay paqarichiqkuna, kawsay riqsichiqkuna, kawsay chaskiqkuna aswan allinta participanku.

Kawsayqa justiciawan, mana maypa, mana pippa hark'asqan wiñarinan, riqsichikunan ima. Hinaspapas Derechos Humanosta respetana, amachana kawsay kananpaqqa. Kawsayninman hina kawsananta, kawsayninpa kaqninkuman hina kuisqa kawsanankumanta manan pipas, maypas hark'anmanchu. Tukuy runapas chay derechuyqmi kanchik.

Kawsayninman hina kawsayqa ciudadano nisqa kaymi, kayta respetakun chayqa, huk Ilaqtamanta tukuy runa hukllanasqa kanqaku, manam pipas qipachasqa, qunqasqa kanqachu. Kawsayninman hina kawsayqa allinmi tukuy runapaq, kikin hina kuisqa kawsanankupaq, hinallataq allinmi tukuy comunidadkunapaqpas, llapa paiskunapaqpas ima.

Kunan, kay mundupi tukuy nacionkuna hukwan hukwan tinkunasqa kanku, llapankupas rantinakunkutaq, vendenakunku ima; manam ima nacionpas sapallanqa kayta atinmanchu, q'ala kay rimasqanchiktam castellanupi globalizacion nispa sutiyakun. Kay globalizacion nisqa qallarisqanpi ancha nisyu mana allin chaninchaykuna karqan.

Hatun qapaq nacionkuna hinaspapas huchuy nacionkunapas kan, sapankankupas paykunapaq interesniyuqkama kanku, llapankupapas aswan hatun kayta munanku. Chayrayku Iberoamerica paiskunap kawsaypaq sasachaykuna kan, ichaqa Iberoamerica kawsaypaq globalizacionpa allinninkuna kallantaqmi.

Kay mundupi llapanchik sumaqta kawsakunanchikpaq, ñuqayku wak llaqtakunata yanapariyku thaq kawsanapaq hukwan hukwan tinkunakuspa, wakwan wakwan rimayta tupachispa, yanaparinakuspa. Kayta ruwaspataq paisninchik ukupi aswan allinta kawsasunchik.

Runa kay pachapi kasqanmantapacha wak wak kawsaykuna kanmi. Manam yachayninchikpi, yuyayninchikpi, iñiyinchikpi, llankayninchikpi manam pipas kikinchu kanchik; hinallataq mana llaqtakunapas kikinchu kanku. Kay sapaq sapaq runa utaq sapaq sapaq llaqta kasqanchik ancha allinmi tukuy kay mundupi tiyaq runakuna allin kawsananpaq. Tukuy llaqtap sapa kawsayninmi riqsichisqapuni, respetasqapuni, munakuywan qawarisqapuni kanan; chayqa llaqtanchikkuna wiñarinqaku, kallpachakunqaku, qapaqyanqaku ima.

Sapaq sapaq runa utaq sapaq sapaq llaqta kasqanku, sapaq sapaq kawsay kasqanku chaytam kikinkaynin nispa ninchik. Kay kawsaypa kikinkaynin huk llaqta ukupipunim kan. Llapa imapas kawsaypa kaqninkuna manam t'aqakuyta atinmanchu, llaqtanmantapas nitaq chay kawsaypa pacha suyu kasqanmantapas manam t'aqakuyta atikullanmantaqchu.

Tukuy llaqtapa sapa kawsayninmi igual munakuywan qawarisqapuni, llapan kawsaykunataq respetuwanpuni rikukunan. Ñawpaqmantaraq hamuq kawsaykunata mana qunqasqapas, mana qipachasqapas, mana chullmirichinankupaqpas, kamachiykuna kanan; hina kaptinqa sapanka kay t'aqa kawsaykuna kallpachakunqaku. Hinallatataq qawarikunan huchuy llaqtakunap kawsayninta.

Yachayninkunmanta, tukuy imaymana ruway atisqankumanta comunidadkunapas, indígena runakunapas dueñun kan; paykunapaq chaymi derechun kan. Sichus hukuna chay yachayta, chay ruway atiyinta utilizaptinqa dueñuhina indígena runakuna utaq comunidad runakunapas chaymanta beneficiota chaskiyta atinku.

Iberoamericaqa hatun sistemahina kan, kay ukupi sapa llaqtapas sapa kikinkayniyuq kan, ichaqa kay tukuy kawsaykuna llapanchikpaqmi kan. Iberoamericap qapaq kawsayninta riqsichinanpas, amachananpas.

Tukuy mundupi Iberoamericap kawsayninqa riqsichisqañam kan, kay Iberoamericapa qapaq kawsaynin ukupi manam chulla kawsayllachu kan aswanpas achka kawsaykuna kan. Kay qapaq kawsay ukupi achka simikuna kan; Iberoamerica ukupi sapaq sapaq simipura tinkunakusqankurayku rimasqanku simikunapas mana kaqllapi sayaruspachu qipan; chaymi Iberoamericap kawsaynin qapaqyaykun.

Indígena llaqta saminchasqa kananpaq tukuy rimasqa siminkuna kallpachasqa, uywasqa, valorasqa kanan. Kayhinata ruwakuptinkuqa kay simikunata mana wañuchinqakuchu. Sichus kay rimay simikuna kallpachasqa kanqa chayqa kay indígena llaqtakunap kikinkayninpas kallpachasqallataq kanqa.

Iberoamerica suyu wiñarinanpaq, runakuna allin kanankupaq, mana ima kaqninkunatapas q'alata tukunankuchu, aswanpas qipa wiñaykunapaq waqaychanan. Kayhina kananpaq kawsaymi anchata q'imin, anchata yanapan.

Kawsaypa ruwayninkuna, kaqninkuna, servicio qusqankuna ukupim yachakuy atiy valores nisqatam apanku, hinaspa kaykuna ancha yachakuyniyuq. Kay valores nisqakuna qullqimantapas aswan valorniyuqraq.

Tukuy imapas yuyayninwan umanwan runap ruwasqan ancha valorniyuqmi. Kay kamasqankunamanta runa ruwaqninman beneficiota qukunan, chaymi paypaq huk derecho. Ichaqa mana kay kamasqanta hark'akunmanchu pi munaqpas riqsirinantaq. Allin kananpaq kay rimaykunata chaninninpi hunt'akunan.

Sapaq sapaq kawsaykuna huk suyu pachallapi paykunapura kallpachanakunku, ichaqa kay kawsaykuna igual igualmanta tratanakunanku. Mana pipas sarunchanakuspa. Kay aswanta ruway atikunman hawa nacionkunapa yanapayninwan, q'imiyninwan.

Musuq kawsaykuna paqarimunku, runakuna llaqtanmanta wak llaqtakunaman llusqisqankurayku utaq runakuna llaqtanmanta huk paiskunaman rikuptin. Hinaspapas ciudad ukupi imaymana cambiokuna kaptin kay musuq kawsaykuna paqarillankutaq, tecnicakuna karimuptinpas musuq kawsaykuna paqarillantaq. Kay ciudadpi kaq kawsaykuna kallpachallantaq musuq willarikuykunatapas, musuq imakunata kamay atiytapas, chaymi huk kawsaywan huk *kawsaywan parlatupachiyta* wiñarichin aswan ch'ila kananpaq.

Iberoamerica estadokunapura kawsayninchik wiñariychita yanapariyta munayku, tukuy kawsaykunapa imapas experiencianwan qapaqyachispa.

Iberoamerica paiskunapa Estadokunapa Gobiernokunapa Umalliqninkuna llaqa ñawpaqpi nikusqanta sunquchasqan ñuqaykupi kachkan, kikillantataq

Yachaykum:

Kawsaypa Ministrokunawan Kawsaymanta Política Carguchakuqkunawan ima huñunakuypi rimasqata:

Declaración de San José de Costa Rica (2004) chaypi yuyaychakurqanku: "Iberoamerica Paiskunap Comunidad ukupi wak wak kawsaykunapa kikinkaynin qawarinapaq kallpachanapaq ima,"

XV Iberoamerica Cumbre huñunakuypi, Declaración de Córdoba (2005) ruwakurqan, chaypi Iberoamerica paiskunapa estadokunapa gobiernokunapa umalliqninkunaman nirqanku: *Carta Cultural Iberoamericana* nisqata "ruway qallarinkupaq, kay documentuwan Iberoamerica ukupi kawsayninchikpa imakunapas hukllanawasqanchikkunata kallpachanankupaq", "hinaspapas musuq ruwaykunata kamarina, Iberoamerica ukupi, paiskunapura yanapanakunanchikpaq".

"Declaración de Salamanca" (2005), chay huñunakuypi yuyaychakunku "*Carta Cultural Iberoamericana* nisqata ruwanankupaq Iberoamericano kawsayniyuq kasqanchikta ch'ilayachinanpaq, tukuy runakuna *allin kawsay vida* taripanankupaqpas, mana wakcha kay kananpaqpas; ichaqa tukuy kawsaykunap sapaq sapaq kikikayninta amachaspa";

Ñawpa imapas nisqaykuta yuyaychakuspa, Iberoamerica paiskunapa estadokunap gobiernokunap umalliqninkuna

RIMARINKU:

I - TARIPAYKUNA

Kawsayqa ancha chaninchayniyuqmi, kawsay kallaptinpunim tukuy runakuna allin kawsay vidata taripanqaku, mana wakcha kay kanqachu, mana pipas qipachasqachu, pisipaq hap'isqa kanqachu.

Kay tukuy kawsaykuna iberoamericana nisqa kawsaypa saminnin, sunqun, paqarichiqnin ima kaptin, wak wak t'aqa kawsaykunata riqsirichina, amachana ima; hinallataq riqsichina, amachana ima chay achka kikinkaykunata; rimayninkunata costumbrinkunata ima. Kay rimaykuna, kay costumbrinkuna wak wak t'aqa kawsaykunap parten kanku, hinallataq kaykuna wak wak t'aqa kawsaykunata qapaqyachinku ima.

Kay iberoamericano kawsay suyuta hukniray kawsayta hina, kikinchipata hina tukurichisun, kikinpapuni rikchayniyuqta hina. Kay kikinpapuni rikchayniyuq kasqanraykum huk suyu kawsaykunamanta sapaq hina qawarisqa kan. Kayhinaman tukuyta atinqa yaqapas tukuyta yanapayninwan, kuskamanta respetanakuywan, autonomiawan ima. Kayhinaman tukuchiyta atikullanqataq sichus tukuy runakuna, mana piqpa hark'asqallan yachaykunaman, kawsayman ima aypay atiptin. Hinallataq kawsaykunapura tinkunakusqan ch'ilayachillantaq kay iberoamericano kawsay suyuta.

Kawsay hawamanta, kuskamanta yanapakuy, kuskamanta ruwaysikuy ima kananpaq Iberoamericana nisqa nacionkuna kallpata churananku, hinallataq kawsay hawamanta, tiqsimuyupa, huk suyukunawan yanaparinakuy, ruwaysinakuy kananpaq kallpata churananku. Hinaspapas llamk'arinanku tukuy llaqtakuna rimay tupachinankupaq; chaymantataq:

Pachamamap kaqninkunata, kawsaypa kaqninkunata ima, hinaña llamiy atiy kaptinpas (material nisqa), mana llamiy atiy kaqkunapas (inmaterial nisqapas), iberoamericano nisqa ukupi tarikuqkunata, huk paiskunapa yanapakuyninwan, riqsirichiyta, amachayta ima ruwakunanpaq kallpata churakunam.

II. QALLARIQKUNA

KAWSAYKUNAPA DERECHONKUNA RIQSIYMANTA, AMACHAYMANTA IMA QALLARIQ

Tiqsimuyupi, tukuy runakunam igual derechoyuqkama kanchik, hinaspapas llaqa llaqtakuna mana sapaqpi t'aqasqachu kawsanku, aswanpas huk llaqa huk llaqtamanta imantapas kawsananpaq munan hinallataq huk runapa economiamanta, politicamanta, socialmanta, kawsayninmanta derechon kasqanmi ch'ulla nisqapas hinallan kan, manan chayta t'aqayta atikunmanchu. Llaqa kay nisqanchiktam principios de universalidad, indivisibilidad e interdependencia nispa ninchik.

Chay principios de universalidad, indivisibilidad e interdependencia nisqanman hina, ancha yupaychasqan kan, kay kawsaymanta derechokuna. Hinallataq tukuy runakunapaq derechokuna hunt'akunanpaq kan, kayhina kikillantataq kawsaypa derechonkuna hunt'akunan. Runakuna kay kawsaypa derechonkunata utilizaptin, kawsaytam paqarichinku, kawsaymanta participanku, kawsay ukupi tarikunku, kawsaymanta kusirikunku. Kay kawsakunapa derechokunam kallpa hina kan, runakuna ciudadano hina tukuy derechonkunata hunt'achispa kanankupaq, hinallataq runakunata, llaqa ukupi tukuchin, kawsaynin hawamanta, pay kikinmanta ima ruway atiy ruwananmantapas.

PARTICIPACIONPA QALLARIQNIN (Principio de Participación)

Sapanka nación ukupi, llapa iberoamericano nacionkunapi kawsaykuna desarrollakunankupaq (qhapaqyankupaq) ciudadanokunan participananku. Hinallataq kamachikuykuna kanan, institucionkuna kanan ciudadanokunapa participacionnin yanaparinanpaq, q'ala kawsaynin desarrollananpaq.

YANAPANAKUNAMANTA, RUWAYSIKUYMANTA IMA QALLARIQ

Igual tratakuq Iberoamericana Comunidadpi llaqtapura, nacionpura yanapanakuywan aswan allin, aswan chanin, justo sociedadkunamanmi tukuchinqaku.

Iberoamericano suyu ukupi, kuskamanta ruwaysikuspa, llapanchikpas respetanakuspa, llank'aykunata kuskamanta ruwaspa, kaywanmi aswan allinta Iberoamerica nacionkuna tinkunakusun, rimanakusun.

CHASKINAKUYPAS, KAQLLA KAYPAS QALLARIQ (PRINCIPIO DE APERTURA Y DE EQUIDAD NISQA)

Kawsay hawamanta imapas riqsichinapaq, hinaspas imapas kawsaymanta huk nacionmanta huk nacionman apanapaq, hinaspapas iberoamericano paiskunapura imapas kawsaymanta chaninninpi chimpachinakunankupaq yanaparinan llapa nacionkunamanta ruwaysikuy kananpaq.

HINANTINPI KAQ (TRANSVERSALIDAD NISQA) QALLARIQ

Ciudadanokuna sociedadninpi ima ruwaykunapipas participachkan chayqa, hinallataq nacionninpi ima publico cargotaña ruwachkan chaypas, tukuy ratotam qawarinan imaynatam kawsay rikurichkan, riqsichikuchkan chayta. Kayhinata ruwaspan wak wak kawsaykuna kasqanchiktam qapaqyachisun, hinallataq llapa iberoamericana kawsaykunapa suyunta ch'ilayachiyta atikun.

WAKINKUNAPURA YANAPARINA (COMPLEMENTARIEDAD NISQA) QALLARIQ

Kawsay hawamanta programakuna, ruwaykuna aparikusqanpi qawarina imaynatam haqay económico nisqa, social nisqa, cultural nisqa k'apaqta hunt'apanakuchkanku chayta, ichaqa mana qunqanachu iberoamericapa desarrollo económico y social nisqa kallpachaymanta.

RUWAYKUNAPA IMAPAS SUT'I CHURASQA, KAWSAYPA KAQNINKUNAMANTA, KAWSAYPA SERVICIO QUSQANMANTA IMA, IMAPAS SUT'I CHURASQA QALLARIQ

Kawsaypa ruwayninkuna, kaqninkuna, servicio qusqankuna ukupim yachakuy atiy valores nisqatam apanku, hinaspas kaykuna ancha yachakuyniyuq. Kay valores nisqakuna qullqimantapas aswan valorniyuqraq.

PACHAMAMA ALLIN KANANPAQ, MANA MARGINASQA KANANPAQPAS QALLARIQ

Kay tiempopi ñuqanchik vida kawsasqanchik allin kanan, hinallataq qipa wiñayninchikkuna hamuq tiempopi vida kawsasqanku allin kanan, chaymi desarrollo económico y social sustentable nispa. Chayta ruwayta atikunqa sichus

gobiernonchikkuna kamachikuykunata hurqunqaku kawsaykuna, wak wak kawsaykuna respetakunanpaq. Hinallataq kay respetomanta kamachiykunawan atinkunqa mana pipas maypas qipachasqa, qunqasqa kananta, nillasunmantaq, sapanka nacionkunapi, ima runapas may kawsaymantaña kaspapas armonía nisqapi tiyayta atinqa; hinaspapas mana mayqin ciudadanopaqpas ima abusopas kanqachu, chaymantapas llapa runapi respeto kanan chay derechos humanos nisqapaq.

ESTADOP MAKINPI KAWSAYPA PURIRICHIQNIN (POLITICA CULTURAL NISQATA) QALLARIQ

Estadokuna responsabilidadniyuq, atiyiniyuq kanku kamachikuykunata hurquspa, hunt'achispa ima kawsaykunata, wak wak kawsaykunata, kawsaykunapa kaqninkuta riqsirichikunanpaq, amachakunanpaq ima, chayta ruwayta atin yaqapas normakuna qunanpaq, nacionpa vidanta gobiernay atiyiniyuq kasqanrayku, chaytam sutiyanchik soberanía nacional nispa.

III. MAYKUNAPI HUNTAKUNQA

KAWSAYMANTA, DERECHOS HUMANOS NISQANMANTA IMA

Derechos humanos nisqamanta, llapamanpas willarisqa, informarisa kananpaq, k'apaqpi hunt'akuynin kananpaq, kawsaypa debernin kallpachariymi ancha allin. Hinallataq chay políticas culturales nisqa diseñanapaq, planificanapaq, puririchinapaq derechos humanos nisqata hunt'aspa, anchata respetaspa ruwakunan.

Chaymantapas, ancha allinmi ruwaykuna puririchiy, mana atiyiniyuq runakunata kallpacharinapaq. Kaykuna ciudadano kasqankuta hunt'asqata hap'inankupaq, aswanpas nisunman, llapa runakuna derechonkupi respetasqa kanankupaq.

ÑAWPAQMANTARAQ HAMUQ KAWSAYKUNAMANTA, INDIGENAKUNAMANTA, AFRICAMANTA HAMUQPA CHURIN CHURINKUNAMANTA, KUK LLAQKUNAMANTA HAMUQ RUNAKUNAMANTA IMA

Ñawpaqmantaraq hamuq kawsaykuna, indigenakuna, sapinkunta saqispa, huk hawamanta hamuq runakuna, kay iberoamerica nisqapi llaqtachakuqkuna, llapa rikch'akuyninpi Iberoamericana nisqa kawsaypa, ancha yupaychasqa partenmi kanku. Llapa kay kawsaykuna, tukuy tiqsi muyu runakunap ancha qapaq kaqninmi kanku.

Chaymi, kaykuna ruwarikunam kanan:

- Kamachiykunatam hurquna, hinaspataq kay kamachiykuna hunt'akunanpaq llank'aykunata ruwana, kay kawsaykunata desarrolloman puririchinapaq, hinallataq garantiata qukunan kay kawsaykuna amachasqa kananpaq, mana qullunanmanta qawasqa kananpaq, tukuy yachayninpas, iñiyinpas, llank'ayninpas qipa wiñaykunaman willasqa, yachachisqa kananpaq;

- kay kawsaykunapa, artístico nisqa kaqninkunata riqsirichiyta procurana, kaykunam may tiempomantapacha kay kawsaykunapa rikch'ayninmanta willakun. Valores nisqakunata, tecnicakunata, imayna chay tecnicakunawan llank'akusqanta, kay tiempopi tecnicakunap imaynaman cambiasqanta ima yacharichikunanta procurana. Hinallataq hark'akuna wak runakuna kay tukuy kawsaypa kaqninkunata hap'iparakapunankumanta, chaywan mana comunidadkunata perjudicanankupaq, comunidadkunam kay kawsaykunamanta dueño kanku;

- maymantaraqchá rikurimun kay kawsaykunapa rikch'aynin chaymi chaninchasqa kanan. Imapas ruway atisqan derechonmi sapanka t'aqa kawsaykuna, yachayninkuwan imapas ruway atiq, imapas cambiokuna ruway atiq derechoyuq kasqankum reconocesqa kanan, hinallataq ruwayninkuwan imapas ruway atiq kasqankum reconocesqa kanan;

- maki qawasqan kanan kawsaykunapa yachayninkuna, ruwayninkuna, cambio ruwasqankuna utilizakuptin, chaymanta imapas beneficio kaptin chaninninpi pagasqa kanankupaq, hinallataq chaninninpi chay beneficio nisqa rakinakuy kananpaq;

- indigenakunapa, africanamanta hamuqkunapa churinkupa churinkunapa, hinallataq sapinkunta saqispa, huk hawamanta hamuq runakuna, kay iberoamerica nisqapi llaqtachakuqkunapa qapaq kaqninkuna, achka kawsaykuna kasqanpas ancha chanin valorniyuq kasqanmi reconocesqa kanan, kayhina kallaptinmi yanapakunqa kay llapa t'aqa kawsaykuna ciudadanía ukupi chaninninpi participacionnin kananta;

- huk hawamanta hamuq runakuna, kay Iberoamerica nisqapi llaqtachakuqkunapa kawsaynin wak kawsaywan wak kawsaywan rimay tupachiy qapaqyachisqanku reconocesqa kanan, aswanpas nisunman chay nacionninchikkunapi ascha kawsaykunaman paykunapas yapayukunku; hinaspapas:

- kachkanraqmi chay racismo nisqa, aswanpas nisunman runakunata, huk niray color cuerpo aychan kaptin, manapas runachu kanman hinata tratkun, maltratkun, mana respetakunchu llapapas runa kayninchikpi igual derechoyuq kasqanchikta. Hinaspapas, paiskuna ukupi, kachkanraqmi chiqnikuy maltrato ima huk hawa llaqtakunamanta hamuq runakunapaq. Chaymantapas kachkallantaqmi, nacionninchikkuna ukupi mana respetay, hinaspapas maltrato ima chay hukniray kawsayniyuq kaq runakunapaq. Ichaqa kay tukuy abusokuna kasqanta tukunanchik, hinaspataq llapanchikmanta chay racismo nisqata, sarunchanakuyta, extranjerokuna chiqnikuyta, mana runapura rikunakuy atiyta kasqanta, hukpaqkama qulluchipuna kanqa.

QILLQAYKAMAYUQ, SUMAQ KAQKUNA KAMAYKUNAMANTA

Cuentokunata, leyendakunata, harawikunata, willakuykunata, watuchikunata q'ala kaykunakunatam hina, libropi sumaq t'ika qillqasqakunatam literatura nispa ninchik, chaymantapas, pinturakunata, alajakunata, awaykunata, qirukunata, tukuy kayhinakunata sumaq t'ika ruwasqakunatam arte nispa ninchik. Literatura, arte nisqakunam sapanka iberoamericana nisqa nacionkunapa pi kasqanmanta riqsichikuynin, qawachikuynin, rikuchikuynin ima, hinallataq literatura, arte nisqakuna willakun sumaq qapaq hukniraq, hukniraq kawsaykuna kasqanchikta. Kaykunam ñuqanchikpaqqa rimariyninchik hina, chayraykum kaykunapa ruwakuyninta, riqsisqa kananta kallpachakunam.

Arte nisqa paqarichisqanchik ukumantam yuyaykuna llusqin, ñuqanchikpa pi kasqanchik llusqin, hinaspapas, chayllamantataq kaqninchikkunapa qapaqyaynin, riqsichikuynin ima llusqin. Arte nisqa paqarichiy yachaykunata paqarichin, llaqtakunatam huknirayman tukurichin. Chayraykum literatura, arte nisqapa ruwakuyninta anchata kallpachakunam, llapa runa arte nisqapi educación chaskinanpaq, arte nisqawan sunqun llanllarichinanpaq.

KAWSAYPA KAQNINMANTA PAQARICHIY PRODUCTOKUNATA

Chay industrias culturales y artísticas nisqa huk herramienta hinam. Kay herramienta ancha allin kawsay paqarichinapaq, kawsay chiqirichinapaq. Chay industrias culturales y artísticas nisqa huk herramienta hinallataq kanku sapanka kawsay kikin kayninpi astawan pay riqsikapunanpaq, astawan pay risichikunanpaq. Hinallataq kay herramienta riqueza nisqata ruwan, economía nisqatapas wiñarichin.

Kay industrias culturales y creativas nisqapa imapas kaqninkuna, imapas serviciokuna ruwasqan aswan achka runakunaman chayarinanpaq, hinallataq iberoamericano suyu ukupi, sapanka wak wak kawsaykunapa imapas kaqninkupi kaqta aswan allin chimpachinakuy kananpaq, pi kasqankuta allin ch'iqirichiy kananpaq, kaykunatam ruwakunam kanqa:

- iberoamericano kawsay suyu ukupi, puririchina yanaparina ima kawsaykunapa imapas kaqkunata ruwakunanpaq (producikunanpaq) hinallatataq q'imirina imakunachá kan kawsaypa kaqninkunata, serviciokuna qusqanta, ruwayninkunata ima chiqirichinapaq;

- iberoamericano kawsay suyu ukupi, maskarina imaynanmantaM kawsaykunapa kaqninkunata, serviciokuna ima ruwarisqanta extranjeropi rakirikunanmanta. Aswanpas kay rakirikuynin ruwakunman cinipi, videokunapi, musicapi, librokunapi ima;

- llank'aykunata ruwana iberoamericano nisqa regionninchik ukupi kawsaykunap kaqninkuna mana piqpa hark'asqallan apakachanapaq, llapanchikpas chaykunata chimpachinakuspa riqsiy atinanchikpaq. Mana negocio ruwanapaqchu, nitaq qullqi hap'inapaqchu, imapas kawsaykunapa iskay kimsa kaqninkunata muestrallapaq chimpachinakusunman, exposicionkunapi muestrakunata qawachinapaq apakachakamunaman chayqa, ñuqanchikpura ruwaysikunanchiktam wiñarichisun, hinallataq sapanka llaqtanchikkunapa kawsaynin qapaqyallanqataq;

- llank'aykunata ruwana premiokuna utaq yanapaykuna kananpaq, hinallataq ñankunata kicharina, kuskamanta ruwaysiykuna kananpaq, aswan desarrollasqa nacionkunapa yachayninkuna, tecnologian nisqakuna chimparimunapaq. Kaywanmi, yanapay churay kanqa, haqay manaraq ancha avanzasqa nacionkunapa industriankuna kallpachakunanpaq;

- Desarrollo nisqata q'imirina, hinallataq q'imirina estadística datokuna, investigacionkuna chimpachinakuy kananpaq chay industrias culturales y creativas nisqamanta, tukuy imakunachá kan kawsaypa economía nisqamanta ima; hinallataq

- iberoamericano nisqa suyu ukupi ruwaysikuy acuerdo kananta maskarina chay ruwaykuna, kawsaykunapa kaqninkuna, servicios culturales nisqa paqarinanpaq, rakinakunanpaq ima. Hinaspapas ima paiskunapachá kan, hinaspapas chayllaraq qallarichkanku chay industrias culturales y creativas nisqawan, chay paiskunamanmi preferencia quykamunqa.

AUTORPA RUWAQPA DERECHONKUNA

Kawsaykunapa, científica, educativa nisqa sumaq t'ika obrakunata q'imikunqa, amachakunqa ima. Ichaqa chaypaq iskay yuyariyta yachananchik: Ñawpaqñiqnin yachananchik chay kamaqkunapaq kan derechonkuna chayta, hinallataq iskayñiqninpi yachanallanchiktaq tukuy runa informacionman, yachaykunaman, hinaspapas kawsayman ima derechoyuq kasqankuta. Kaykuna hunt'akunqa chayqa paiskuna ancha allin kawsayman, kusi kawsayman, qapaq kawsayman, chanin kawsayman kutiringaku.

Pasaq llank'aykunata ruwakunqa, kamaqpa derechon amachasqa kananpaq. Hinallataq imaymananmanta musuq kamaykunata hurqunanku, chaymantapas kawsaypa kaqninkuna, kawsaypa servicion ima qusqan riqsisqa kananpaq, chiqirinapaq q'imikuykunawan yanapakunqa. Hinaspapas chay musuq tecnologías nisqakunata ancha allin valorniyuq hina kasqanta qawarina.

KAWSAYPA HERENCIAN (PATRIMONIO CULTURAL NISQA)

Tukuy kawsaypa kaqninkuna, patrimonio cultural nisqa, ancha hatun yachaykunam imaynanmanta kay pachapi vida kawsayta ruwayta atinchik chaymanta. Sapankapas hukniray kawsay kanku, manan huk kawsay wak kawsaywan kikin kanmanchu. Hinaspapas yachanallanchiktaq chay iberoamericano kawsaykuna may tiempo pachamanta pacha mana kaqllachu kanku, aswanpas imaynatam muraranku chayta. Chayraykum kawsaykunap tukuy kaqninkuna utaq kawsaykunap herencian iberoamericana llaqtakunap kikinkayniray ancha allin valorniyuq.

Llamiy atiy, mana atiy kaqninkunawanmi Iberoamericano kawsaypa kaqninkuna kamasqa kachkan. Kay kaqninkunan amachasqapuni, respetasqapuni

Chay ñawpamantaraq hamuq kawsaykunapa, indigenakunapa rikch'aynin rimaynin ima, Africamanta hamuqkunapa churinkupa churinkunapa rikch'aynin, rimaynin ima Iberoamericano kawsaypa kaqninkuna kachkan, hinaspataq kay kawsaykunap derechonkunatam yupaychana.

Kay kawsaypa kaqninkuna amachanapaq ñawpaqtaqa hukman hukman willarina, riqsirina, igual valorniyuqta hina qawarina, imaymana llank'aykunata ruwana kay kawsaykunap kaqninkuna tukuyintinpi rikurisqa kananpaq. Kay allin kamachiykuna hunt'akunanpaq llapa runakunap, llapa llaqtakunap kallpa chayayunan munakun. Q'ala kaykuna poder publico nisqapa cargollikunanmi.

Llapa runallan "ñuqapmi kay kawsakunap kaqninkuna" nispa sunquchakunanku. Hina kaptinqa kay kawsaypa kaqninkuna wiñaypaq, wiñaypaq kallaqaku. Mana k'irisqachu kanqa, aswanpas sumaq rikusqa kanqa. Hinaspapas chaywan nillasunmantaq kay kawsaypa kaqninkunawan q'uchurikuyta, kusirikuyta aypasunchik.

Iberoamericano kawsaypa kaqninkunata rikurichinapaq, amachanapaq kuskamanta nacionkunapuram yanaparinakunanku. Hina kaptin, maypipas suwakuptin utaq pakallanpi huk nacionmanta huk nacionman kawsaypa kaqninta apapuptin chayqa, autoridadkunam hark'anqaku, chay exportacion ilegal nisqata. Hinaspapas pakallanpi kawsaykunapa kaqninkunata huk hawa nacionman apasqa kutichipunankupaq.

KAWSAYMANTAWAN YACHACHIYMANTAWAN (CULTURA Y EDUCACIÓN NISQA)

Kawsaywan educacionwan mana t'aqanakuq masintin hinam kanku, chaymi munakun:

- *educación hawamanta tukuy imaymana ruwayninta kallpachana, hinallataq kallpachana iberoamericanapa tukuy imaymana yachayninkunata, hinaspapas achka kawsaykuna iberoamericana kawsay ukupi kaqkunata chaninchana.*

- *runakuna imapas t'ikachasqata kamay atinankupaq, hinallataq kawsayta amachay, chaninchay, sumaq k'achata runakuna qaway atinanpaq, educacionpa ruwaynin ukupi yachaykunata churananku;*

- tukuy imakunapas kawsay ukupi kaqkunamanta, hinaspapas iberoamericanapa historianta, educacionpa imapas ruwaynin ukupi, chaykunata yachachikunanpaq churananku, chaymantapas tukuy Iberoamerica nisqa nacionkunamanta yachachiykuna kanan, sapanka kawsaypa rikch'ayninta, kikinkayninta astawan rikuchispa.

- maykunapichá ñawpa pachamantaraq comunidad runakuna, indigena runakuna tiyan chayman hinan, rimasqan siminman hina, yachayninkunaman hina, kawsaynin chaninchaqkunaman hina educación ruwaynin ukupi yachachiykuna kanan. Rimasqan simi, yachayninkuna, kawsaypa chaninchaqkuna kamachiykunawan, q'ala runap, wak kawsaykunap rikusqa, riqsisqa kanan, hinallataq

- llapa runapas leey qillqay yachananta, educacionniyuq ima kanantam chaninchakunan, puririchikunam. Leeq runa kanankupaq, libroyuq kanankupaq, bibliotecaman riq runakuna kanankupaqmi kallpata churana, kayhina runakuna kaptinqa astawan kay runakuna kawsayninkuta ch'ilayachinqaku.

KAWSAYMANTAWAN PACHAMAMAMANTAWAN IMA

Kawsaywan pachamamawan mana t'aqanakuq hina masintin t'inkinasqa kanku. Kay t'inkinasqa kasqankuta kallpachanapaq kaykunam munakun:

- ñuqanchikpa kawsay vidanchik sirviwananchikpaq, qipa wiñaykuna kawsay vidan sirvinanpaq pachamamamanta ima kaqninkunatapas mana k'irispaña hurqusqanchiktam, llapamanta pachamama amachasqanchiktam cultura de la sustentabilidad nispa ninchik. Chayrayku cultura de la sustentabilidad nisqata puririchina.

- kamachiykunata hurquna. pachamama kaqninkuna, kawsaypa kaqninkuna amachanapaq, valoranapaq ima

- pachamama kawsaypa kaqnin hina kasqanrayku, puririchina pachamama valorasqa kananta.

KAWSAYMANTAWAN, CIENCIA, TECNOLOGIA NISQAMANTAWAN

Iberomericano suyupi, Iberoamericano kawsay allinta ch'ilayananpaq, ciencia, tecnologia nisqa kallpachakunanta munan, ichaqa kay kallpachakuynin kanan llapapas kuskamanta yanapakuynin churasqanwan, kayhina kaptinqa llapa runap allinninpaq kanqa.

Chayraykum, kaykunata ruwananchik kanqa:

- Imaymana llank'aykunata ruwana, ciencia y tecnologia nisqamanta investigacionkuna ruwarisqa kasqanmanta, k'uskiriykuna ruwarisqa kasqanmanta, hinantiman riqsichinapaq, hinantiman chiqirichinapaq Chaypaq puririchina, kallpachana ima nacionkunapa, regionkunapa ima kamachikuyninta, iberoamericanapa yanapaykuyninta ima;

- Chay musuq tecnologias nisqa rikurimusqankunamanta tukuy runaman riqsichina kanan, hinaspapas runakuna chaykunawan imapas llank'ayninkunata yanapachikunan;

- hinallataq runakuna, imapas llank'ayninkupi, imapas kamasqankupi, imapas ruwasqankupi, imapas kawsaypa kaqninkunata, imapas kawsaypa servicio mañasqanta riqsirichinankupaq, ch'iqirichinankupaq, q'imirina q'ala kay ruwaykuna, chay musuq tecnologías nisqawan yanapachikunankupaq. Hinaspapas yanapakuyta churana kawsaykunapi musuq interesadokuna kananpaq, hinaspapas yanapaykunata churana nacionkunapura kawsayta chimpachinakunankupaq.

KAWSAYMANTAWAN, WILLARINAKUMANTAWAN

Radiota, periodikuta, televisionta, llapa chaykunawan kawsay kamay atikun, kaykunam kawsayta ch'iqirichinku, hinaspapas achka kawsay kasqanta tukuyman yacharichinku, chayraykum kaykuna ruwana kanqa:

- imaymana llank'aykunata ruwarina comunidadkunapi, llaqtakunapi chay tecnologías nisqata, radiota, periodicokunata, televisionta, tukuy chaykunata riqsinankupaq, hinallataq utilizanankupaq;

- Iberoamericapi radiokuna, periodicokuna, televisionkuna, tukuy chaykuna rikurinanta q'imirikunam kanqa. Chaykuna llusqiptin sapaq sapaq kawsaykunapa rikch'ariynin iberoamerica suyu ukupi, tukuy tiqsi muyupi rikuchikunankupaq, riqsichikunankupaq, qawachikunankupaq ima allin kanqa.

- radiokuna, periodicokuna, televisionkuna, tukuy chaykuna llaqtap, kawsaypaq kamachinapaq kamasqa kasqankutam hunt'ananku, hinallataq

- chay runakunapa, comunidadkunapa radiokuna, periodicokuna, televisionkuna, tukuy chaykuna rikurinanta, llusqirinanta kallpachana, kaykuna comunidadkunata rimarichinanpaq, hinallataq aswan achka hukniraq t'aqa kawsaykuna, aswan achka comunidadkuna chay espacio publico nisqapi rimaysikunankupaq, uyarichikunankupaq, riqsichikunankupaq, qawachikunankupaq ima. Chayta ruwasun hinaqa, chay achka kawsaykuna kasqanchik qapaqyanqa.

KAWSAYMANTAWAN, AYNIPi LLANK'ANAKUYMANTAWAN (CULTURA Y ECONOMIA SOLIDARIA NISQA)

Empresakunapi, cooperativakunapi, asociacionkunapi, empresas comunitarias nisqakunapi, tukuy kayhinamanta organizakunku, paykunapura yanapanakunankupaq chaytam economia solidaria nispa ninchik.

Imaymana llank'aykunatam ruwakunqa kawsay kamakunanpaq, kawsaypi tukuy ima kaqkunapas ruwakunanpaq, kawsaypa kaqninkuna, servicion mañasqankuna huk pachakunaman chayarinanpaq. Ichaqa kaykuna ruwakunan economia solidaria nisqa ukupi.

Estadomantapacha, kawsaypaq kamachiykuna churasqa riqsirinan kawsaypa ima kaqninmantapas paqarichiykuna kasqanta. Q'imirinanmi kawsaypa kaqninmanta imapas paqarichinankumanta, hinallataq nacionkuna suyu ukupi, iberoamericano kawsay ukupi, mundintinpi huk nacionkunapi, valorasqa kananta, riqsisqa, rikusqa kananta qawarinan.

KAWSAYMANTAWAN TURISMOMANTAWAN

Kunan turismo nisqa, astawan kawsaykunata riqsiyta, rikuyta munan, ichaqa kunan chay turismowan kawsaywan tupasqankurayku musuq ruwaykuna llusqsimun.

Hinallataq kay turismowan kawsaywan tupasqanku allinkunata, mana allinkunata, sasachaykunata ima apamun, chayraykum kawsaypa tukuy kaqninkunata allinta amachananchik. Chaymantapas kay turismowan kawsaywan tupasqan ñuqanchikpaq musuq llank'aykunata apamuwanchik, kaykunatam aswanpas aprovechana kanqa. Chaypaq kaykunata ruwana kanqa:

- turismo nisqa sumaqllanmanta ruwakunan, chay ñawpaqmantaraq kawsaykunapa rikch'ariyninta respetaspa. Maki qawasqa chay turismo nisqa ruwakunan, kawsaykunap rikch'aynin, wiñaypaq hinalla kananta amachaspa;

- kawsaypa rikch'aynin, kawsaypa kaqninkuna llamiy atiy kaqkunamantapas, mana llamiy atiy kaqkunamantapas kallpachanapaq, hatunyachinapaq, qapaqyachinapaq, hinaspapas qipamanpas kawsakuchkanallanpaq, chay turismomanta qullqipap, imapas yaykumuqkunatam chaypaq churana kanqa; hinallataq:

- Estadomantapacha, kawsaypaq kamachiykuna hurqunanpaq, aswanpas anchata qawarinan imaynanmantam chay turismo nisqa ruwarikunamanta.

IV. IBEROAMERICA KAWSAY SUYU

Manam hukpas kanchu kay Iberoamerica kawsay suyu hina, hinaspapas kay Iberoamerica kawsay suyu manam qasillachu sayan aswanpas pasaqninpi imakunatapas ruwachkallan. Historianpas may pachamantaraq hamun. Kay iberoamericana suyu kawsaykunapa manan hukllachu paqariyninpas, rikch'ariyninpas kan. Paqariyninpas, rikch'aynipas achkam kan.

Hukllanasqa, ch'ilayasqa iberoamericano suyu achka rikch'ayniyuqkama kawsaykuna riqsikuq kanan, hinaspapas huk kawsaywan, huk kawsaywan rimanachiq atiq kanan.

Kallpata churana kay iberoamerica suyunchik ukupi chay kuskamanta yanapanakuy, kuskamanta ruwaysikuy kananpaq. Chayta ruwakuptin, munduntinpi, hinantini Iberoamerica nisqa aswan allin qawasqa, aswan allin rikusqa kanapaq.

Kay taripananchikpaq, imaymana llamk'aykunatam ruwakunqa kay chiqaqkuna nisqanchik, kay yuyaykuna, ancha allin chaninkuna kay qillqapi nisqanchik huk hatun kamachiyman hina tukunanpaq kay Iberoamerica kawsay suyu qispichinapaq.

Ima ninantam nin wakin simikuna (Glosario)

Apoyar: Q'imiy.

Contenidos culturales: Tukuy imakunapas kawsay ukupi kaqkuna.

Cultura: Kawsay.

Fomentar: Puririchiy.

Iberoamerica: España puwan, Portugal puwan paiskuna Iberia (Europa Suyu) nisqapi tarikunku. Kay iskay paiskunamanta ñawpa tiempopi runakuna kay America nisqa suyuman chayamurqanku, hinaspataq Americapi kaq llaqtakunata, paykunap reynunman yapapurqanku. Kunanqa manañan kanñachu kayhina reynukuna, kunanqa sapanka llaqtapas sapaq gobiernuyukama kanku. Ichaqa yaqa kimsa pachak wata kуска karqanku - allin kananpaqpas mana allin kananpaqpas- chayraykum kunan Iberoamerica nisqa huk region hina kapun. España, Portugal ima nacionkuna, chaymanta Americamanta paiskuna Españawan, Portugalwan kawsaqkunapuwan, kay Iberoamerica nisqa region ukupi tarikunku. Chayraykum kunan tiempopi kay region ukupi kaq paiskuna iberoamericano nispa sutiyasqa kanku.

Iberoamericano suyu. Región Iberoamericana.

Kamasqan: Creación (cultural). Algo creado o animado, tomado del quechua antiguo.

Kawsay: Vida, vivir, cultura, cosa, objeto que sirve para vivir, costumbre.

Kawsaykuna kaqninkuna. Bienes culturales.

Kawsaymanta derechonkuna: Derechos culturales.

Kawsaypa kikinkaynin: Identidad cultural.

Kawsaywan parlatupachiyta: Relación intercultural.

Kikinkay: Identidad, neologismo compuesto de *kikin* 'igual, mismo' y *kay* 'ser'.

Identidad: Kikinkay.

Identidad cultural: Kawsaypa kikinkaynin.

Llamiy atiy kaqkuna (kawsaypa kaqninkunamanta): Material (referido a cultura).

Mana llamiy atiy kaqkuna: Imaterial (que no se puede tocar).

Patrimonio cultural: Kawsaypa herencian. Hinam sutin chay llapan ancha valorniyuq, chaninniyuq imakunapas ñawpa tiempomantapacha llapanchik peruanokunapaq herencianchik hina kaqkuna, Museo nisqakunapi tarikuqkuna iglesiakunapi kaq cuadrokuna, Machupikchu, Saqsaywaman llaqtakuna, hinakunaqmi Estado dueño hukpas sapaq particular dueño kanmanmi, ichaqa llapanchikpas dueñon kanchik llaqtanchikpi tarikusanrayku. Manam chay hinakunaqa hawa llaqta huk nacionman hurqusqa kanmanchu.

Puririchiy: Hacer caminar, fomentar.

Qallariq: Principio (neologismo en el sentido de 'fundamento')

Suyu: Región, en el sentido internacional. Neologismo basado en el significado prehispánico y colonial de esta palabra.

Vigilar: Maki qaway.